

Наталія Вікторівна Алікіна,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
психолог-консультант ТОВ «Центр судових експертиз «Альтернатива»»,
м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0166-4437>,
e-mail: nalikinav@gmail.com

Сумнівний висновок експерта як актуальна проблема в практиці проведення психологічних досліджень у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди

Natalia Alikina

Doubtful Expert Conclusion as a Topical Issue in the Practice of Psychological Researches in Cases of Claims for Moral Harm

Анотація. У роботі розглянуто проблемні аспекти у застосуванні наукового знання з галузі психології під час вирішення питань, що складають предмет судового розгляду у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди, підкреслено ризик зростання наукової необґрунтованості експертних висновків.

Ключові слова: наукова обґрунтованість, правові аспекти, індивідуальні особливості.

Abstract. The paper considers problematic aspects in the application of scientific knowledge in the field of psychology while resolving issues that are the subject of litigation in cases of claims for moral harm, emphasizes the risk of growing scientific unfoundedness of expert conclusions.

Keywords: scientific substantiation, legal aspects, individual peculiarities.

Похибки, що виходять за межі другорядних експертних помилок (хоча людині й властиво помилятися), нерідко зумовлюють надання консультативних роз'яснень фахівця щодо наукових підстав проведення психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди. Результати аналізу зазначеного різновиду експертних психологічних досліджень за період 2015 — початок 2022 рр. дають змогу говорити про недостатність або відсутність диференційованих уявлень щодо застосування наукового знання з галузі психології у питаннях, які є або стають предметом судового розгляду (зокрема, під час проведення психологічних досліджень у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди).

Зазначена спрощеність уявлень справляє гнітюче враження, ставлячи під сумнів наукову обґрунтованість експертних

висновків, наділяючи ознаками вторинності наукову новизну численних пропозицій і нових підходів щодо розширення спектру експертних завдань та їх вирішення, тобто актуалізує потребу попередження ризику зростання наукової необґрунтованості експертних висновків.

Наявність підстав щодо об'єктивних сумнівів у висновку експерта зумовлює необхідність окреслити вихідні наукові позиції психологічних експертних досліджень у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди. Узагальнюючи наукові дані [1—8], такими вихідними позиціями є:

- «моральна шкода» є оцінною категорією права та співвідноситься із низкою психологічних категорій (наприклад, індивідуально-психологічні особливості суб'єкта/особи, соціально-психологічний контекст життєвих подій суб'єкта/особи, емоційний стан тощо); у психологічному аспекті дефініція «моральна шкода» розкривається через феномени «переживання» та «страждання» людини, які є багатомірними предметами аналізу психологічної науки. Саме ця особливість зумовлює використання спеціальних наукових знань з галузі психології під час розглядання справ у спірних питаннях завдання особі моральної шкоди та її відшкодування;
- проведення експертних психологічних досліджень із зазначених вище питань передбачає дослідження матеріалів справи і безпосереднє обстеження особи (позивача у справі) для встановлення, чи нанесено обставинами, які відомі/досліджуються у справі, психологічну (емоційну) травму цій особі;
- психологічний аналіз обставин справи спрямовано на виявлення суттєво значущих для особистості позивача чинників, що утворюють контекст його життєвих подій із огляду на механізми (чинники) виникнення спірної ситуації та на обов'язкову юридичну кваліфікацію дій відповідача як неправомірних;
- правовий аспект ситуації розглядають як головний причинний чинник завдання особі страждань (завдання моральної шкоди), оскільки будь-які неправомірні дії, скоєні стосовно будь-якої особи, змінюють її життєву ситуацію,

провокуючи надлишкові перешкоди (тобто перешкоди, які виникають у житті особистості без її волевиявлення, без її власного (чи майже без власного) втручання, нав'язуються їй; такі життєві обставини у певних випадках здатні спричинити потужну психологічну травму, вияви якої індивідуалізуються на рівні кожної окремої особи);

- у матеріалах справи, наданих для дослідження, має бути документально підтверджена інформація стосовно обставин, на які посилається позивач, обґрунтовуючи свій позов про відшкодування моральної шкоди; у кожному конкретному випадку така інформація має відповідати специфіці цього випадку;
- психологічний аналіз представлених матеріалів є провідним методом та одним із основних компонентів загальної методики проведення експертних психологічних досліджень; у справах із питань завдання особистості страждань (завдання моральної шкоди) саме за допомогою психологічного аналізу матеріалів справи визначають особливості перебігу життєвих подій особи/позивача, тобто за наявності підстав їх психологічно кваліфікують як емоційно несприятливі, стресові, психологічно руйнівні тощо, а також (за наявності інформації) визначають динаміку емоційно-поведінкових виявів особи/позивача;
- результати психологічного аналізу матеріалів справи включають у верифікацію (перевірку) інших проміжних результатів дослідження (отриманих шляхом застосування психологічних діагностичних методик); у такий спосіб об'єктивують кінцевий результат дослідження (запобігання похибок), який отримується шляхом інтегративного аналізу сукупності даних, що приймають як психологічно значущу інформацію під проведення експертних досліджень; саме ця особливість принципово відрізняє психологічні дослідження у питаннях, що є (чи стають) предметом судового розгляду, від будь-яких інших психологічних досліджень із виконанням діагностичних завдань;
- загальнонаукові та спеціальні наукові (тобто психологічні) методи та методики, що укорінилися у психологічній

діагностичній практиці, є придатними для безпосереднього обстеження особи/позивача для вирішення конкретних завдань експертного психологічного дослідження за умов їх коректного використання; психологічна діагностика у межах питань, що є предметом судового розгляду, не вичерпується лише застосуванням «банку» психологічних діагностичних методик (тестуванням): експертну значущу психологічну інформацію, що є важливою для всебічного визначення особливостей психологічних аспектів життєвих обставин, динаміки емоційного стану та особистісних властивостей особи/позивача, отримують шляхом аналітичного синтезування сукупності психологічних діагностичних даних;

- орієнтовний розмір компенсації моральної шкоди фізичній особі визначають за допомогою методичного підходу, що передбачає структурування експертно значущих даних за чотирма факторами: індивідуальні особливості позивача (потерпілого у справі); обставини, що заслуговують уваги як соціально та психологічно важливих для позивача; ступінь вини потерпілого/позивача (якщо така існує); наявність юридичної кваліфікації дій винного (відповідача у справі);
- обраний підхід відповідає дослідженню соціально-психологічних аспектів феномену морального страждання, ураховуючи специфіку застосування наукового знання з галузі психології у юридичній площині. Тому його після проходження апробації рекомендовано до застосування секцією судово-психологічної експертизи при НКМР Мін'юсту України; цей підхід серед достатньої кількості авторських підходів щодо визначення можливого грошового розміру відшкодування моральної шкоди не абсолютизується, він відкритий для науково-обґрунтованої конструктивної уніфікації;
- тлумачення змісту статей Кримінального та Кримінального процесуального, Цивільного та Цивільного процесуального кодексів України, наведених, наприклад, у позовній заяві як підстави відповідальності відповідача (тобто як підстави відшкодування моральної шкоди позивачеві),

виходять за межі компетенції психолога або експерта як правові питання, що підлягають розгляду лише судом;

- в основу експертного психологічного висновку з питань про визначення можливого грошового розміру відшкодування завданих особі страждань (завданої моральної шкоди) можуть бути покладені лише несуперечливі вихідні дані за наявності юридичної кваліфікації дій сторін; усунення суперечностей у вихідних даних виходить за межі компетенції психолога або експерта; експерт за допомогою психологічного дослідження не може бути арбітром у спірних ситуаціях між сторонами;
- визначення можливого орієнтовного розміру грошової компенсації завданих особі страждань (завданої моральної шкоди) є окремим етапом дослідження внаслідок надання у цій частині завжди тільки ймовірного висновку: вирішення цього питання є прерогативою суду на підставі оцінювання всіх матеріалів справи у сукупності.

Зазначене вище визначає методологію психологічних досліджень у справах щодо встановлення наявності/відсутності завдання певній (потерпілій) особі моральної шкоди (страждань) із визначенням можливого розміру її компенсації як умову запобігання об'єктивних сумнівів у науковому обґрунтуванні експертного висновку.

Перелік джерел посилання

1. Алікіна Н. В. Надлишкові перешкоди у житті особистості: соціальні та психологічні аспекти. *Психологія на перетині тисячоліть* : зб. наук. пр. учасн. п'ятих Костюків. читань. У 3 т. Т. 1. Київ, 1998. С. 37—42.
2. Аликина Н. В. Ущемление личности (некоторые правовые и психологические аспекты). *Криминалистика и судебная экспертиза* : Междуведом. науч.-метод. сб. Киев, 2003. Вып. 51. С. 196—205.
3. Алікіна Н. В. Руйнівний досвід: суб'єктивне бачення. *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. ст. Київ, 2006. Вип. 13 (16). С. 61—71.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). Москва, 1984. 200 с.

5. Дженікс М., Кей Р., Бредді Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / пер. з англ. Київ, 1997. 624 с.
6. Палиук В. П. Моральний вред. Возмещение морального (неимущественного) вреда : монография. Київ, 2000. 272 с.
7. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Київ, 1999. 231 с.
8. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом. Москва, 1997. 240 с.